

Metsäisten perinnebiotooppien historia, nykytila ja hoito

Antti Lammi
Lounais-Suomen ympäristökeskus

Kuinka metsäiset perinnebiotoopit syntyivät ?

- Suomessa karja- ja maatalous alkoi orastaa rautakaudella, mutta pääelinkienona se oli 1100-luvulla keski-ajan alussa korkeintaan Varsinais-Suomessa
- rautakaudella asumukset ja pellot aidattiin ja vähäinen karja laidunsi luonnonlaitumilla:
 - Talojen ja rakennusten muodostaman ydinalueen ympärillä olivat pellot ja niityt, niiden ulkopuolella hakamaat ja kaukana metsän keskellä kaskimaat

Suomen maataloudessa elettiin aina 1800 -luvun loppupuolelle asti perinteisen maatalouden aikaa:

- Leipävilja viljeltiin pelloissa ja kaskissa
- karjan päätarkoitus oli lannan tuottaminen pellolle
- metsät olivat vapaasti karjan laitumina
- talvirehuna oli luonnonniityltä niitetty heinä
- karjanhoito jäi maanviljelyyn varjoon, pääasia oli että lantaa saatiin pellolle ja että edes vetojuhdat pystyttiin pitämään työkuoroisina talven yli
- Lannantarve oli suurta eli 2-4 nautaa peltohehtaaria kohti, usein pellot eivät saaneet tarpeeksi lannoitusta

Laidunnuksen voimakkuus, esimerkkinä Sauvo:

vuosi	asukkaita	Laiduntavia eläimiä	Peltoa
1550	1500 kpl		
1600	1300	10 kpl/maatila	5ha/tila
1650	1600		
1700	2000		
1750	2700		
1800	3200	15kpl/tila	8ha/tila

—> vuosina 1750- 1900 yli puolet Etelä- ja Keski- Suomen metsistä oli laidunnettuja

1800- luvun puolivälistä lähtien tapahtui useita samanaikaisia muutoksia, jotka vaikuttivat metsäisiin perinnebiotooppeihin:

- isojaossa myös metsäpalstat oli jaettu tiloille --->vapaa metsälaidunnus hankaloitui
- puutavaran kysyntä kasvoi 1870-luvulla mekaanisen puunjalostusteollisuuden kehittyessä ja puu nousi arvoonsa
- -karjan katsottiin vahingoittavan metsää:
- -maatalouden muutoksista merkittävimpiä oli kylvöheinän viljelyn aloittaminen pelloilla
- karja pääsi laiduntamaan viljelynurmiä ---> metsälaidunten merkitys väheni

- karjataloustuotteiden kysyntä kasvoi---->eläinten hyvinvointiin, ravintoon ja laitumen laatuun alettiin kiinnittää huomiota
- 1860-luvun nälänhätä pakotti Länsi-Suomessa kehittämään karjataloutta varavaihtoehdoksi viljasatojen katovuosina---> eläimet pois heikoilta metsälaitumilta
- keinolannoitteiden käyttöönotto 1800-luvun lopussa vähensi karjan arvoa lannoitteen lähteenä
- viljan tuonti ulkomailta vapautui 1860- luvulla

Arvid Borg 1904, Metsäoppi, kappaleessa metsän suojele:

“Metsämaan käyttäminen laitumena on pahimpia epäkohtia mitä kansamme taloudessa kehittymättömillä paikkakunnilla on huomattavissa. Seurauksena ovat katajikkomäet, nuomaataloutemme häpeätahrat, joita monilla seuduilla on nähtävissä kaikkialla lähinnä asuttuja seutuja“

“Metsiä uhkaa turmio eläin- ja kasvikunnan taholta. Pahimman vahingon tekevät niin hyvin lampaat kuin lehmätkin kevätkesällä.

“Maassa, jossa viljelykset vielä ovat suhteellisen pienet ja kansa taloudellisesti takapajulla, jouduttaneen vielä joissain paikoin käyttämään metsää laitumena“

Matti Hertz 1934, Kansankoulun metsäopetuksen opas, kappaleessa metsän suojele:

“Metsää uhkaavat sen kaikkina ikäkausina monet vaarat. Metsän tuhoja ovat tuli, soistuminen, myrsky, lumi, karja ja tuhohyönteiset. Mutta ei ole tarpeellista meidän mennä oman maamme rajoja kauemaksi löytääksemme metsän hävityksen jälkiä: satojen tuhansien hehtaarien alat parhaita metsämaitamme ovat melkein arvottomia kaskilepikoita ja katajikkoahoja“

Kohti nykymaaloutta

- 1950-60 luvulle saakka metsälaidunnus oli vielä yleistä, joskin määrä oli pudonnut tuntuvasti
- 1950-luvulla traktori korvasi hevosen, hevosten määrä väheni Suomessa 90 % seuraavan 30 vuoden aikana
- samaan aikaan maatilojen ja laiduntajien määrä väheni huomattavasti---> varsinkin muutaman kotieläimen hakamaat jäivät kasvamaan umpeen kun pientilalliset muuttivat kaupunkiin

Perinnebiotoopit löydetään

- ympäristöväki havahtui huomaamaan maatalouden luomien elinympäristöjen merkityksen vasta 20-30 vuotta jälkijunassa, kun 1990- luvulla käynnistettiin “perinnebiotoopeiksi“ nimettyjen kohteiden inventointi

Miten me ymmärrämme

1. Hakamaat:

- luonteenomaista on niittylaikkujen ja puuryhmien vuorottelu
- edustavalla hakamaalla puuston peittävyys on kolmannes pinta-alasta
- niittykasvillisuus on aina metsäkasvillisuutta runsaampaa
- parhaimmillaan hakamaiden kasvillisuus on samanlaista kuin niityillä
- tyypillisiä kasveja ovat mm. nurmirölli, lampaannata, poimulehdet, ahomansikka, metsäkurjenpolvi ja niittyhumala
- varsinaisia hakamaalajeja on vähän

2. Metsälaitumet:

- puuston peittävyys on suurempi kuin hakamailla eli 2/3 puuston peittämää
- puusto monipuolisempaa ja ikärakenne vaihtelevempaa kuin talousmetsissä
- puuston lomassa esiintyy pieniä niittymäisiä kasvillisuuslaikkuja
- hakamaista poiketen metsäkasvit ovat niittylajeja runsaampia
- tyypillistä karjapolut
- kasvisto määräytyy metsätyypin mukaan, metsälajiston "lisälajeja" ovat mm. niittynurmikka, rönsyleinikki, niittyleinikki, niittyhumala

3. Lehdesniityt:

- avointen niittylaikkujen ja lehtokasvillisuutta edustavien pensas- ja puuryhmien mosaiikki

Inventointi

- tavoitteena selvittää perinnebiotooppien nykytila ja hoitotarve sekä löytää arvokkaimmat kohteet

Valtakunnallinen selvitystyö

- 1992-1997
- koordinointi ja ohjeistus Suomen ympäristökeskuksesta
- ohjaus alueellisista ympäristökeskuksista
- rahoitus ympäristöministeriöstä, jotkut maakuntien liitot ovat tukeneet myös
- selvitystyön tukena ovat olleet alueelliset ohjausryhmät:
 - Varsinais-Suomen liitto, Maakuntamuseo, Museovirasto, Metsähallitus, Maaseutukeskus Farma, TE-keskuksen maaseutuosasto, Lounais-Suomen metsäkeskus, Suomen Talousseura ja Varsinais-Suomen luonnonsuojelupiiri, 4H-piiri

Inventoinnin suoritus:

- kohteita saatu tietoon useista lähteistä
 - kyselyt, ympäristönsuojelu- ja maataloussihteerit, muut viranomaiset, luontoharrastajat, yliopistotutkijat, luontoselvitykset

---> näin ei kuitenkaan saatu kovin kattavaa kuvaa, joten kohteita on valittu karttatarkastelun perusteella

- sopivia teitä on ajeltu maaseutumaisemassa ja lupaavan näköisiä perinnemaisemia on poikettu inventoimaan
- inventoijia ollut useita joka kesä

Inventoinnin tulokset

1. Valtakunnantilanne

2. Varsinais-Suomen ja Satakunnan perinnemaisemat inventoitiin 1992-1997

- Varsinais-Suomessa 448 kpl, 3006 ha
- Satakunnassa 280 kpl arvokkaita kohteita, yht. 1160 ha

Hoidon tila

Kuinka kohteet saadaan hoitoon ?

Maatalouden ympäristötuen erityistukisopimukset:

- luonnon monimuotoisuus, perinnebiotooppi tai maisemasopimukset
- sopimuskausi on 5 tai 10 vuotta
- viljelijä ja TE-keskus tekevät sopimuksen, ympäristökeskus antaa lausunnon
- tukea maksetaan 336-420 euroa /ha/vuosi hoitotoimien perusteella
- tärkeimmät toimenpiteet ovat laidunnuksen järjestäminen sekä raivaus ja peruskunnostus
- vuosina 1995-1999 sopimuksia ollut Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa 565 kpl, n. 4000 ha
- hakemusmäärät pysyneet samalla tasolla määrällisesti eli 2002 ja 2003 yhteensä 250 hakemusta vuosittain Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta

Tulevaisuus:

- perinnemaisemien hoitotyöryhmän mietinnön tavoite LOS:lle vuoteen 2010:hoidettuja perinnebiotooppeja 4000 ha ---> 14 000 ha

Hoitomenetelmät

- laidunnus ja raivaus

Monimuotoisuus puustoisilla perinnebiotoopeilla

Leif Lindgren
Metsähallitus

Mitä –miksi –miten?

I Mitä ne perinnemaisemat ovat?

Erilaisia perinteisen karjatalouden luomia laitumia ja niittyjä.

Niityt:

- matala rantaniitty
- puuton tuore tai kostea niitty (niittyiniitto tai laidunniitto)
- keto
- *lehdesniitty
(nurmet eivät kuulu perinnebiotoopeihin)

Laitumet:

- *haka
- *metsälaidun (laidunnettu metsä ei kuulu joukkoon)
- nummi eli puuton varpukangas

Puustoiset merkitty *

II Miksi perinnemaisemia hoidetaan?

Tavoitteet tärkeysjärjestyksessä:

1. *Luonnon monimuotoisuuden suojele*

- biotoopit
- lajit
- lajien sisäinen muuntelu: perimältään erilaiset kannat (esim horkkakatkero)

2. *Muinaismuistot, maisema, kauneusarvot*

3. *(Perinteet, työtavat)*

Ei hoideta pelkästään perinnearvojen takia eikä aina tehdä kuten ennen vanhaan, esim.

- puita ei harvenneta puuston metsätaloudellisen arvon perusteella, vaan esim. jaloja lehtipuita suosien
- muinaismuistoalueella ei käytetä motoa eikä niillä polteta raivaustähteitä,
- hakaan jätetään kuollutta puuta.

III Miten perinnemaisemia hoidetaan?

Joko entistäminen/kunnostus tai jatkuva hoito. Lähtökohtana uusi, umpeenkasvanut työkohde.

1. Kertaluonteinen entistäminen eli raivaus

A. *Lehdesniitty*

- Siivoaminen alta, tavoitteena eloperäisen aineksen ja ravinteiden vähentäminen: kuolleet rungot, oksat, kuolleet lehdet kerätään, pätkitään, haravoidaan polttokasoihin (tai hakkeeksi)
- Pensaat ja puun taimet poistetaan siten, että pieniä niitty-aukkoja ja puu-pensasryhmiä syntyy. Jaloja lehtipuita ja harvinaisia pensaita säästetään, myös aukkopaikoissa. Asiantuntija leimaa tai merkitsee säästettävät puuntaimet ja pensaat.
- Poistettavat haavat ja harmaalepät kaulataan juurivesojen ennalta ehkäisemiseksi.
- Puita harvennetaan. Asiantuntija leimaa. Maasto siivotaan hakkuutähteistä. Puutavara kuljetetaan pois niin, ettei pysyviä jälkiä jää maastoon. Raivausjätteet haketetaan tai kasataan poltettaviksi. Hake viedään pois.
- Tietyillä alueilla puustoa harvennetaan ns. latvomisharvennuksella.
- Maasto eli niittyaukeat pannaan niittokuntoon: kannot jyrsitään tai poistetaan juurineen, kivet poistetaan, epätasaiset kohdat tasoitetaan.
- Alue aidataan ja laidunnetaan loppukesästä.
- Nuoret lehtipuut latvotaan (vain joillakin lehdesniityillä)
- Tapauskohtaisesti kulotus

B. *Haka*

- Siivoaminen alta kuten kohdat (1.1 ja 1.2) edellä. Haravointi tapauskohtaisen harkinnan mukaan. Kuollut puuaines, ainakin järeät rungot, jätetään pääsääntöisesti maastoon.
- Kaulaaminen kuten lehdesniityllä
- Puuston harvennus kuten lehdesniityllä
- Lehtipuukannot tapetaan (round up); ei talkooleireillä
- Alue aidataan ja laidunnetaan
- Tapauskohtaisesti kulotus

C. *Metsälaidun*

- Aitaus ja laiduntaminen

2 Jatkuva, vuosittainen hoito

biotooppi	Kevät-siivous	Niitto	laidunnus	lehdestys
Lehdesniitty	X	X	X	X
Haka			X	
Metsälaidun			X	

Laidunnukseen kuuluu karjan kuljetukset, valvonta sekä aitojen kunnon tarkistus ja korjaus (sitien kun karjanomistajan kanssa sovitaan).

Mikäli jatkuvasta hoidosta tingitään niin, että esim. niitto jää väliin tai laidunpaine on liian alhainen aiheuttaa tämä lisäraivaustarpeita jo muutaman vuoden päästä. Muutoin lisäraivausta tarvitaan 10-15 vuoden välein.

3 Muuta perinnebiotooppien hoidosta

Työskentelytapa: suunnittelija ja työnjohtaja käy varhain keväällä maastossa läpi vuoden työt kuvio kuviolta:

- kuka leimaa?
- missä erityisesti suojeltavat kasvit, pesäpuut, muinaismuistot tms?
- missä ja koska vältetään liikkumista
- missä polttopaikat?
- missä kulkuväylät ja puutavaran ulosajoreitit ja varastointipaikat?
- muut käytännön asiat

Perinnebiotooppien hoidon yleiskiellot:

• ei lannoitusta• ei kylvöä• ei maaperän muokkausta

Johtopäätös:

- ***-Perinnebiotooppien hoito on pikemmin maatalouteen tai puutarhan hoitoon kuin metsätalouteen rinnastettavaa hommaa.***
- ***-Saaristomeren kansallispuiston Natura-alueen eläin- ja kasvilajistosta hyötyy n. 1/3 varovaisen arvion mukaan perinnebiotooppien hoidosta. Alueen 364 uhanalaisesta ja silmälläpidettävästä lajista yli puolet eli 228 arvioidaan hyötyvän perinnebiotooppien hoidosta.***
- ***-Saaristomeren kansallispuiston Natura-alueen perinnebiotooppien määrän oikein suunnattu lisääminen (nykyisestä 360 ha ehkä n. 1000 hehtaariin) voisi tuoda kyseiselle alueelle yli 100 uutta perhoslajia ja auttaa varmistamaan lähes 300:n nykyisellään harvinaisen perhosen säilyminen alueella.***

Puustoiset perinneympäristöt yksityismetsätaloudessa

Erkki Rinne

Salon seudun metsänhoitoyhdistys

Maa- ja metsätalous purjehtivat tänä päivänä monenlaisten odotusten-, uhkien-, ja paineiden ristiaallokossa. Luonnonläheisestä omavaraistaloudesta on varsin lyhyessä ajassa siirrytty koko maailman kattaviin talousjärjestelmiin, joissa olemassaolon oikeutus mittaautetaan joka päivä uudelleen. Tuotannon tehokkuutta pyritään jatkuvasti nostamaan teknologia- ja toimintatapoja uudistamalla. Samalla kuitenkin ympäröivä yhteiskunta odottaa maa- ja metsätaloudelta mittavaa panostusta yhteisen elinympäristömme hyväksi. Tämä on ymmärrettävää ja hyväksyttävää. Etenkin jos yhteinen hyvä pystytään edes osittain rahoittamaan yhteisestä kassasta.

Liian usein keskustelu ja yhteistyö yhteiskunnan eri intressiryhmien välillä jää kovin pinnalliseksi, eikä hedelmälliseen vuorovaikutukseen asti yllätä. Maa- ja metsätalous kaipaavat aihepiirejä, joiden ympärillä päästään aitoon ruohonjuuritason työhön erilaisia arvomaailmoja omaavien ihmisten kesken. Ympäristönhoitohankkeet tarjoavat erinomaisia tilaisuuksia rakentaa yhteistyöverkostoja kaupunkien ja maaseudun välillä. Samalla eri pohjakoulutuksen omaavat ammattilaiset saavat käytännönläheisen kosketuksen toisiinsa.

Puustoiset perinneympäristöt ovat olennainen osa lähihistoriaamme. Monien Suomi-filmien kohtausten ja kuvataiteen kultaisten vuosien mestariteosten taustalta löytyy hakamaa tai niitty. Missäpä muualla kuin metsälaitumella satujen ja veistosten paimenpoika olisi karjaansa kaitsenut. Eivätkä kirjallisuuden ja säveltaiteen edustajatkaan ole jättäneet hyödyntämättä ahojen ja ketojen atmosfääriä. Voimmeko toivoa parempaa kohdetta rakentavalle yhteistyölle, kuin kansallismaisemamme.

Maa- ja metsätalouden tulonmuodostukseen liittyviä peruselementtejä ei Suomen kaltaisessa maassa voida vielä tänäkään päivänä romuttaa. Kansakunnan vaurastuminen on kuitenkin avannut uusia mahdollisuuksia perinteisten maankäyttömuotojen ja niiden synnyttämien elinympäristöjen ennallistamiseen ja hoitoon. Moniarvoisen yhteiskunnan hyvään toimintaan kuuluvat olennaisena osana rahoitusohjelmat, joiden turvin yksityisen maanomistuksen suoja voidaan taata myönteisellä tavalla. Asiakaslähtöisyys, markkinahenkisyys ja vapaaehtoisuus ovat sanoja joiden merkityksiä jokaisen meistä soisi pohtivan.

Puustoisien perinneympäristöjen ennallistamiseen ja ylläpitoon on jo jonkin aikaa ollut käytössä maatalouden erityisympäristötuki. Uutena avauksena Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman, METSON, luonnonarvokauppa, jolta on lupa odottaa paljon. Vihdoinkin pääsemme asiakaslähtöisessä ilmapiirissä viemään asioita eteenpäin. Toivottavasti ilma METSON siipien alla kantaa.

Kun metsäluonnon ennallistamiseen, hoitoon ja suojeluun liittyviä hankkeita lähdetään käytännössä toteuttamaan, niin on hyvä muistaa eräs seikka. Kontaktissa maanomistajaan olemme asiakaspalvelu-tehtävissä ja teemme ihmissuhdetyötä. Asiakkaiden mieltymysten ja odotusten täytyy näkyä myös meidän tavassamme esitellä asiaamme. Vapaaehtoisuuteen perustuvien ohjelmien haasteena on löytää asiakkaat, joiden motivaatio on jo valmiiksi korkealla, tai joiden motivaatiota on helppo nostaa yksityiseen ja/tai yleiseen hyvään vetoamalla. Taloudelliset, biologiset, ekologiset, ja historialliset tosiasiat meidän kuitenkin täytyy myös pystyä kertomaan ymmärrettävällä tavalla.

Ensikontaktin maanomistajaan ottaa hyvin usein esimerkiksi metsäalan toimihenkilö. Tiedon tulva ja työmäärän kohtuuttomuus aiheuttavat monessa kenttätyötä puurtavassa ammattilaisessa kyynisyyttä ja haluttomuutta uusien asioiden opetteluun. Metsäalan organisaatioiden yksikkökokoja ollaankin nostamassa tasolle, joka mahdollistaa yksikön sisäisen tehtäväjaon erityisosaamista

vaativissa asioissa. Kaikki toimihenkilöt koulutetaan asiakaskontaktin hoitamisen vaatimalle tasolle. Joiltakin edellytetään perusteellisempaa tietämystä. Ja eksperttitason tietämys hankitaan oman talon ulkopuolelta. Luonnonhoitohankkeet ovat tyypillisesti sellaisia, joiden tuloksekas läpivienti vaatii vielä sekä tiukkaa koulutustautumista, että organisaatorakenteen uudistamista metsäalan toimijoilta.

Siinä missä toimihenkilöiden osaaminen ja mieltymykset eriytyvät, niin myös asiakkaiden kirjo on melkoinen. Kaupungit, kunnat, yhteismetsät ja seurakunnat edustavat toista ääripäätä ja pienet yksityismaanomistajat toista. Puustoisten perinneympäristöjen ylläpito vaatii yleensä myös kotieläinten käyttöä hoitotyössä. Tuloksena voi olla esimerkiksi kuvio, jossa kaupunki luovuttaa maapohjan hankkeeseen, karjatilalta vuokrataan hoitotyökalut ja hyödyn korjaa viereinen matkailutila. Hyviin tuloksiin päästään ainoastaan aidolla ja pitkäkestoisella yhteistyöllä, asiakkaiden asettamat reunaehdot tunnustaen.

Koska puustoisten perinneympäristöjen hoitokohteet sijaitsevat lähes aina maa-alueilla, joilla metsälaki ohjaa metsänkäsittelyä, täytyy rajapinta hakkuiden ja uudistamisvelvoitteen lakirajojen suhteen säilyttää kirkkaana. Metsäkeskusten viranomaistehtävissä toimivat toimihenkilöt joutuvat monasti inhimillisesti ottaen toivottoman tehtävän eteen rimpuillessaan moneen suuntaan vetävän valjakon ohjaksissa. Erityisen kannatettavana voidaan pitää myös metsätaloustalouteen huonosti soveltuvien maa-alueiden ohjaamista suojelu-, virkistys-, tai muuhun vastaavaan käyttöön. Pienet peltosaarekkeet, järvien ja merien pienet saaret, sähkölinjojen ja asutuksen rikkomat alueet ja niin edelleen kannattaa ensin silmäillä kartoilta luonnonhoitosuunnitelmia tehtäessä.

Kun kohde on löydetty, asiakaskontakti luotu, rahoitus järjestetty ja paikalle saadaan eri aloja edustavia ammattilaisia, niin käytännön ongelmat pystytään varmasti ratkomaan.

Omaehtoisen luonnonhoidon status maanomistajien keskuudessa nousee hitaasti mutta varmasti. Toivottavasti emme kuitenkaan etene niin pitkälle, että metsiin aletaan rakentaa uusia piikkilanka-aitoja.